

Työn arjen tarinat

Työelämän etnografiaa

TAMPERE
UNIVERSITY
PRESS

Toimittaneet
Tuija Koivunen,
Eveliina Saari
& Mervi Hasu

Työn arjen tarinat – työelämän etnografiaa

Työn arjen tarinat – työelämän etnografiaa

Toimittaneet

Tuija Koivunen, Eveliina Saari & Mervi Hasu

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

©2025 Tekijät ja Tampere University Press

Tämän teoksen sisältö (ellei toisin mainita) on julkaistu Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä (CC BY-NC-ND 4.0). Aineistoa saa jakaa ja levittää edelleen missä tahansa välineessä ja muodossa, kunhan tekijä mainitaan. Aineistoa ei saa hyödyntää kaupallisesti eikä sitä saa julkaista muokattuna. Tutustu käyttöehtoihin osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Typografia
Markus Itkonen

Taitto
Eija Kylmäniemi

Kannen toteutus
Jonna Lahti

ISBN 978-952-359-064-9 (PDF)
ISBN 978-952-359-065-6 (painettu, nid.)

Kustantaja: Tampere University Press, Tampere, Suomi
Painopaikka: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

Viittausohje:
Koivunen, T., Saari, E. & Hasu, M. (toim.) (2025). *Työn arjen tarinat – työelämän etnografiaa*. Tampere University Press. <https://doi.org/10.61201/tup.953>

Sisällys

Johdanto: Etnografia muuttuvan työelämän ja tutkimuksen takahuoneissa 7

Tuija Koivunen, Mervi Hasu & Eveliina Saari

Osa I

Etnografiset tutkimusprosessit työssä

1 Subjektiiivisuuden välttämättömyys autoetnografiassa 33
Tuija Koivunen

2 Etnografit prosessiteollisuudessa 48
Heli Ansio, Ilkka Asikainen, Inka Koskela & Henriikka Kannisto

3 Analyyttistä autoetnografiaa yksin ja yhdessä 71
Janne Tienari

4 Etnografiaa poliittisessa eliittiorganisaatiossa 91
Hertta Vuorenmaa

5 Etnografian positiot työn kestävyysmurroksen kentällä 109
Eeva Houtbeckers

Osa II

Etnografia työn muutoksessa ja kehittämisessä

6 Voimauttava etnografia eettisesti kestävästä tutkimustapana vanhuspalvelutyössä 127
Eveliina Saari & Vilja Levonius

7 Tunteet ja hiljainen tieto asiantuntijatyössä 149
Kristiina Korjonen-Kuusipuro & Eerika Koskinen-Koivisto

8 Työntekijälähtöinen etnografia työssä oppimisen tukena 166
Hanna Toiviainen

9 Etnografian hyödyntäminen käännöstyössä: Kotihoidon
palvelukuvaukset sarjakuvina 181
Vaula Haavisto & Kirsi Günther

10 Näkymättömän työn tutkiminen digitaalisen etnografian keinoin 202
Mervi Hasu

Jälkisanat: Etnografia työnä, työssä ja yhteiskunnallisen keskustelun
virittäjänä 223
Eveliina Saari, Mervi Hasu & Tuija Koivunen

Kirjoittajat 230

Johdanto

Etnografia muuttuvan työelämän ja tutkimuksen takahuoneissa

Tuija Koivunen, Mervi Hasu & Eveliina Saari

Kutsumme lukijan matkalle työelämän etnografian arkeen. Työelämän etnografit neuvottelevat ja joskus jopa kamppailevat päästäkseen havainnoimaan nopeasti muuttuvaa ja moninaistuvaa työn kenttää. Joskus kenttä kutsuu mukaansa ja päästää lähelle, aina työelämän takahuoneisiin asti. Joskus taas se pakenee tai jopa hylkii tutkijaa. Sinnikäs etnografi ei luovuta, vaan etsii uusia ratkaisun avaimia ja välineitä yhdessä kollegoidensa kanssa. Käsillä oleva teos on osa etnografien kollegiaalista käytäntöjen ja menetelmän soveltamistapojen jakamista. Teos rohkaisee toivottavasti myös uusia tutkijoita tutustumaan ja kokeilemaan etnografista lähestymistapaa tutkimuksen tekemisessä.

Työelämän takahuoneilla tarkoitetaan yleensä kahvihuone- ja käytäväkeskusteluja työpaikoilla. Valotamme työelämän takahuoneita kahdesta eri näkökulmasta, jotka poikkeavat merkitykseltään edellä mainitusta. Ensinnäkin tarkoitamme työelämän takahuoneilla tutkijoiden arkista työtä ja ponnistelua etnografeina. Kirjan luvut antavat tilaa sellaiselle tutkijoiden äänelle, joka jää usein itse työtä kuvaavissa tutkimusjulkaisuissa kuulematta ja taka-alalle. Kertojina ovat etnografista tutkimusta tekevät tutkijat tai tutkijaryhmät, jotka yrittävät luikerrella muuttuvan työn rakenteisiin ja suhteisiin. Samalla he kehittävät uusia menetelmällisiä ratkaisuja tutkimuksen tekemiseen sekä kirjoittamiseen. Monet kirjoittajat pohtivat suhdettaan kenttään, sen toimijoihin ja omaan tutkimukseensa herkillä ja avoimella tavalla. Tutkijoiden reflektiiviset puheenvuorot avaavat ja syventävät etnografisen tutkimuksen uusia, muotoutumassa olevia käytäntöjä ja metodisia ratkaisuja. Etnografina toimiminen ja

pääsy työelämän eri kentille on yhä hankalampaa muun muassa lyhyiden rahoituskausien sekä tutkimuksen eettisten ja tietosuojaa koskevien vaatimusten tiukentumisen myötä. Kirja vahvistaa etnografian tekemisen edellytyksiä työelämän tutkimuksessa sekä osoittaa sen uusia mahdollisuuksia tuleville tutkijasukupolville.

Toiseksi tarkoitamme työelämän takahuoneilla niin ihmistytönä tehtyä arkista ja fyysistä työtä teollisuudessa tai palveluissa, kuin myös ihmisten tekemää tietotyötä asiantuntijoina ja tutkijoina. Painotamme muotoilua ”ihmisen tekemä työ”, joka voi olla teknologian avulla tehtyä tai sen kanssa kiinteässä vuorovaikutuksessa toteutettua työtä. Työssä tapahtuu jatkuvasti hienovaraisia muutoksia, joita voi olla vaikea havaita. Ihmisen tekemä työ on teknologisen kehityksen myötä muuttumassa merkittävästi ja ennakoimattomasti, joten etnografeilla on tärkeä tehtävä työelämän digi- ja tekoälymurroksen muutosten esille tuojina. Esittelemme etnografian käytön erilaisia mahdollisuuksia työelämän tutkimuksessa. Kirjoittajat kuvaavat etnografian soveltamistapoja eri aloilla, kuten prosessiteollisuudessa työntekijäasemassa tehtävässä työssä, hoivatyössä vanhuspalveluissa, asiantuntijatyössä ja alihankkijana tehtävässä palvelutyössä. Luvuissa kurkistetaan työelämässä vähän näkyvillä oleviin takahuoneisiin ja pohditaan etnografian uusia käyttötapoja.

Etnografiselle tutkimusprosessille on ominaista se, että tutkimus ja aineiston tuottaminen tapahtuu kentällä, mutta sille ei ole yhtä yhteistä määritelmää tai kaiken kattavia ohjeita. Etnografia perustuu aina empiriaan sekä vuorovaikutukseen. Etnografinen tutkimus ymmärretään vaikuttavaksi toiminnaksi, joka muokkaa todellisuutta ja vaikuttaa ympäristöönsä. Yleensä etnografia ymmärretään koko tutkimusprosessia ohjaavana ja sitä määrittävänä tutkimusotteena. Etnografian tekemisen tavoille yhteistä on myös ymmärrys tutkijan roolista kysymysten esittäjänä, kentän määrittelijänä sekä tutkimusvälineiden ja tulkintojen tekijänä. Tämän tutkimusprosessiin kiinteästi sisältyvän subjektiivisuuden vuoksi refleksiivisyys ja eettisyys ovat aiheita, jotka askarruttavat etnografeja läpi koko tutkimuksen teon. (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2018a.)

Avaamme johdannon seuraavassa osassa työelämän viimeaikaista muutosta ja sitä, miksi juuri etnografia ja sen erilaiset toteuttamistavat ovat työn hienovaraisen dynamiikkojen arvokkaita tulkitsijoita. Avaamme sen jälkeen mitä etnografinen tutkimus tarjoaa erityisesti työelämän tutkimukselle, sekä miten kirjamme eroaa muista etnografiaa käsittelevistä kirjoista. Johdattelemme sitten lukijan etnografian kahden juuren, antropologisen ja sosiologisen, kautta etnografisten työn tutkimusten pioneerien tuotannon äärelle. Paneudumme siihen, mitä ainutlaatuista ja edelleen merkityksellistä klassikotutkimuksissa on havaittu työstä etnografian avulla. Esittelemme lisäksi suomalaisten tutkijoiden tutkimuskohteita, joissa etnografia on ollut keskeinen metodi. Kuvaamme sen jälkeen etnografisen tutkimuksen tekemisen erityisiä piirteitä ja eettisiä lähtökohtia. Lopuksi esittelemme kirjan lukujen sisällöllistä ja menetelmällistä antia.

Työn digitalisaatio ja tekoälymurros

Hyvän lähtökohdan nykyisen työelämän murroksen ymmärtämiseen tarjoavat kaksi tutkimuksessa tällä hetkellä esiintyvää, yksinkertaistavaa tulkintaa teknologian vaikutuksista työelämään. Ensimmäisen skenaarion mukaan ”teknologia korvaa ihmistyön” ja toisen skenaarion mukaan luvassa on ”uusi parempi työ”. Ensimmäinen skenario työelämän muutosten vaikutuksista on korostanut työpaikkojen menetyksen ja työllisyysmahdollisuuksien vähenemisen riskiä (esim. Frey & Osborne 2017; Susskind & Susskind 2015). Tutkimuskirjallisuudessa on ennustettu työmarkkinoiden polarisoitumista eli kasvavaa eroa korkeakoulutuksen saaneiden asiantuntijoiden ja suorittavaa työtä tekevien työntekijöiden tehtävien välillä (Autor & Dorn 2013). Esimerkiksi automaation on ennustettu vähentävän ja muuttavan suorittavaa työtä merkittävämminkin kuin asiantuntijatyötä. Tehtäväkohtaisten erojen on tulkittu jyrkentyvän sekä eri yritysten välillä että niiden sisällä (Harrigan, Reshef & Toubal 2021).

Uutta, parempaa työelämää hahmottelevan skenaarion mukaan työpaikkojen menettämisen sijaan tapahtuu muutoksia työn organisoimisessa, työn luonteessa ja työssä edellytettävissä taidoissa. Työelämän muutos tarjoaa uusia mahdollisuuksia niille, jotka pystyvät niitä hyödyntämään (Autor 2015; Arntz, Gregory & Zierahn 2017). On ennustettu, että syntyy lisää sellaisia työtehtäviä, joissa tarvitaan korkeamman tason ajattelu- ja analyysitaitoja sekä kriittistä reflektiota. Samoin on esitetty, että syntyy uusia tehtäviä, joissa tarvitaan laajojen kokonaisuuksien koordinoitua ja tiedon integrointia, kun työ jakautuu maantieteellisesti eri alueille ja tehtäviä ratkaistaan yhdessä eri asiantuntijoiden kanssa. Lisäksi on ennustettu, että digitaaliset ympäristöt luovat tarpeen jatkuvasti uudistaa työn sosiaalisuutta, eli tapoja, joilla ihmiset vuorovaikuttavat, tekevät yhteistyötä ja tukevat toisiaan jokapäiväisessä työssä. Tämä myönteinen skenario ei ota kantaa siihen, millaiset edellytykset työntekijöillä on hyödyntää ennustettuja uusia työmahdollisuuksia.

Tuija Koivunen, Markku Sippola ja Harri Melin (2023, 7) toteavat työn muutoksesta, että ”pohjimmiltaan työn olemus säilyy kuitenkin samana”. Vaikka tekoäly kehittyi parhaillaan nopeasti ja ennustamattomasti, on mahdotonta tietää, millaista työtä ja osaamista tämä edellyttää jo vuoden kuluttua. Vaikka työn perustavanlaatuinen olemus ei todennäköisesti merkittävästi muutu, työn organisoimisen tavat, tehtäväkohtaiset muodot ja sisällöt sekä työvälineet muuttuvat monin tavoin eri työelämän sektoreilla ja työtehtävissä. Erityisesti työntekijän työpanoksen sijoittuminen ja sen asema työprosesseissa voi muuttua paljon esimerkiksi automaation, digitalisaation ja tekoälyn seurauksena. Työelämä muuttuu alati monimutkaisemmaksi lisääntyvän kilpailun, työn muuttuvien aikojen ja paikkojen sekä erilaisten teknologisten työvälineiden ja alustojen yleistymisen myötä (Lemmetty, Collin, Glaveanu & Paloniemi 2022). Näiden erilaisten monimutkaistuvien käytäntöjen, prosessien ja suhteiden tavoittamiseen etnografia tarjoaa joustavan ja herkällä otteella tietoa tuottavan lähestymistavan.

Etnografiset lähestymistavat työelämän tutkimiseen

Työelämän muutosten arvioinnissa isot määrälliset aineistot ja pitkät aikasarjat ovat valtavirtaa. Niiden tuloksiin myös vedotaan päätöstenteossa ja politiikassa. Etnografinen tarkastelu voi osaltaan auttaa eri tahoja lukemaan ja käyttämään muutakin kuin määrällistä tietoa työelämän muutossuuntien ja paikallaan pysymisten arviointiin. Tällaista arviointia on mahdollista tehdä myös sellaisten aineistojen perusteella, jotka eivät ole määrällisesti edustavia. Tilastollisen tutkimuksen keinot tarttua hienovaraisiin tai usein piiloon jääviin muutoksiin ovat rajalliset. Tutkijoiden pyrkimykset tavoittaa kehityksessä olevia hauraita tai piiloisia työn muutosilmiöitä kaipaavat monia eri menetelmiä. Näemme, että tähän etnografinen työelämän tutkimus tuo tarpeellisen näkökulman.

Etnografinen ote on työn sosiologiassa paljon vanhempi perinne kuin määrälliset menetelmät. Etnografista tutkimusta tarvitaan, jotta voidaan tuottaa tietoa yhtäältä arkisista, jähmettyneistä ja tavanomaisista ja toisaalta muutoksia sekä ristiriitoja ennakoivista kulttuurisista käytännöistä työelämässä. Määrällisten tutkimustulosten taustalle tai sisään jää aina työelämän eri tahojen toimintaa ja toimintakulttuureja, joiden tavoittamiseen tarvitaan laadullisia aineistoja ja menetelmiä. Tutkijoiden tärkeä tehtävä on avata näitä epävirallisia julkilausumattomia käytäntöjä, joihin voi päästä käsiksi kahvihuoneissa, käytäväkeskusteluissa ja työelämän takahuoneissa.

Kirjan keskiössä on etnografia tutkimusmenetelmänä ja lähestymistapana. Vaikka erilaisia yleisiä etnografian opas- ja käsikirjoja on paljon tarjolla (esim. Neyland 2008; Ybema, Yanow, Wels & Kamsteeg 2009; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2018b; Lappalainen, Hynninen, Kankkunen, Lahdelma & Tolonen 2007), kirjamme keskittyy erityisesti työelämän viimeaikaisiin ilmiöihin keskittyviin etnografisiin tutkimuksiin. Työelämän takahuoneiden metaforan avulla korostamme etnografiaa menetelmänä, joka voi avata ovia vähän tunnetuille työelämän alueille tai piiloon jäävien muutosten pariin.

Sirpa Lappalainen kumppaneineen (2007) on tutkinut koulutusta ja tehnyt etnografiaa kouluissa. Heidän etnografiansa sivuaa myös opettajan työtä ja myös etnografian työtä, mutta pitkälti se keskittyy laajempiin aiheisiin eli empiirisesti koulun arkeen, ja menetelmällisesti nimensä mukaisesti etnografian metodologiaan. Kirjassa pohditaan sekä etnografista tietämistä että kirjoittamista laajemmin kuin tässä teoksessa, vaikka monet tämänkin teoksen artikkelit aiheetta sivuavat.

Pilvi Hämeenaho ja Eerika Koskinen-Koivisto (2018b) puolestaan ovat toimittaneet etnografiasta laajan ja monitieteisen kirjan, jonka kirjoittajien taustat ovat kulttuurien tutkimuksessa. Kirja kokoaa yhteen tärkeää pohdintaa esimerkiksi vuorovaikutuksesta tutkittavien kanssa sekä etnografian roolin kriittistä tarkastelua, mutta myös etnografista tarkastelua sairaanhoidon kentältä, mikä on hyvin lähellä työelämän tutkimusta, vaikka ei kytkeydy siihen teoreettisesti. Kirjassa keskitytään empiirisesti laajempaan kirjoon tutkimusaiheita kuin tässä kirjassa ja sen juuret ovat antropologiassa. Silti yhteistä molemmista juurista tuleville tutkimuksille on ymmärrys menetelmän monimuotoisuudesta, mukautuvaisuudesta erilaisille kentille ja siten myös monikäyttöisyydestä.

Etnografian kaksi juurta

Etnografian juuret ovat antropologiassa, sen kiinnostuksessa vieraisiin eli ei-anglo-saksisiin alkuperäiskansojen kulttuureihin (katsaus antropologian historiasta Faubion 1993). Antropologinen suuntaus painottaa syvällistä, pitkäaikaista uppoutumista tiettyyn kulttuuriin sen ainutlaatuisten piirteiden ymmärtämiseksi ja pyrkii luomaan kokonaisvaltaisen ymmärryksen tietystä yhteisöstä tai ryhmästä. Antropologian lisäksi etnografian käyttö yleistyi sosiologiassa (katsaus etnografiasta sosiologian menetelmänä, Gold 1997), jossa etnografia laajeni modernin, pääosin länsimaisen yhteiskunnan sosiaalisten ilmiöiden tutkimiseen. Sosiologinen suuntaus suosii antropologista lyhytaikaisempaa kenttätöitä, yhdistää laadullisia ja määrällisiä menetelmiä, sekä korostaa sosiaalisten rakenteiden ja laajempien sosiaalisten ilmiöiden analysointia tiettyssä ajassa ja paikassa. Tavoitteena on usein valottaa sosiaalista epätasaa-arvoa, luokkasuhteita tai instituutioiden toimintaa kriittisestä näkökulmasta.

Aikalaisesimerkki antropologisesti suuntautuneesta tutkimuksesta on Karen Ho'n (2009) tutkimus sijoituspankkitoimialan kulttuurista Wall Streetillä. Ho työskenteli tutkimusanalyttikkona ja tarkkaili päivittäisiä toimintoja, osallistui kokouksiin ja haastatteli pankkiireja. Hän tutki voiton tuottamiseen kohdistuvia paineita, kilpailuympäristöä ja organisaatioiden hierarkioita sekä niiden vaikutusta yksilöihin, vuorovaikutusta muun muassa työn ja henkilökohtaisen elämän välillä sekä pitkien työpäivien ja korkean stressin vaikutusta sijoituspankkiirien elämään. Ho valottaa sijoituspankkitoimialan työkulttuuria, käytäntöjä ja sosiaalisia dynamiikkoja. Hänen tutkimuksensa tarjoaa näkemyksiä siihen, miten organisaatorakenteet, markkina-voimat ja kulttuuriset normit vaikuttavat työkokemuksiin ja muokkaavat yksilöiden elämää korkean riskin rahoitusallalla.

Työelämän etnografia voi olla antropologisesti tai sosiologisesti suuntautunutta – tai jonkinlainen sekamuoto molemmista. Se keskittyy työhön liittyviin ilmiöihin kuten ammatti- ja työkäytäntöihin ja näiden muutoksiin, työorganisaatioiden dynamiikkaan sekä yksilöiden, ryhmien ja yhteisöjen työarkeen ja kokemuksiin eri tehtävissä, toimialoilla ja työympäristöissä. Sekä antropologinen että sosiologinen suuntaus etnografiassa voivat tuoda panoksensa työn ja työelämän ilmiöiden syvälliseen ymmärtämiseen. Antropologia korostaa työn kulttuurisia ja symbolisia ulottuvuuksia, kun sosiologia taas keskittyy työtä määrittäviin rakenteisiin ja laajempiin sosiaalisiin konteksteihin, jotka vaikuttavat työkäytäntöihin ja -kokemuksiin. Ne voivat yhdessä ja erikseen tuottaa rikasta tietoa työn ja työelämän monimuotoisuudesta sekä työntekijöiden arjesta työhön vaikuttavien mekanismien ja muutospaineiden risteyskohdissa. Käsillä olevassa kirjassa sosiologiset ja sitä lähelle tulevien tieteenalojen lähestymistavat työn ja työelämän etnografiseen tutkimukseen ovat erityisen kiinnostuksen kohteena.

Etnografian pioneerit työelämän takahuoneiden tulkkeina

Etnografisten menetelmien avulla on havaittu ensi kertaa monia ihmisen työskentelylle ja työyhteisön vuorovaikutukselle keskeisiä seikkoja, jotka vaikuttavat tämän päivän tutkimuksen näkökulmasta lähes itsestään selviltä. Ne kuitenkin kuvattiin ja käsitteellistettiin nimenomaisesti etnografisen tutkimuksen avulla. Valmistavan teollisuuden valta-aikana tehtiin etnografista tutkimusta tehdashalleissa, kokoonpanossa liukuhihnojen äärellä ja urakkatyössä. Tällaisia ovat esimerkiksi Donald Royn uraauurtavat, osallistuvaa havainnointia hyödyntävien tutkimusten tulokset työpäikällä muotoutuvista suhteista ja työntekijöiden keinoista taistella ”yksitoikkoisuuden petoa” vastaan. Roy (1953, 513) kuvaa urakkatyöhön sisältyviä mahdollisuuksia torjua työn toisteisuuden aiheuttamaa tylsyyttä urakkapelin avulla. Urakassa pysyminen on jo sinänsä peli, joka vähentää pitkästymistä. Lisäksi urakan täyttyminen nopeasti tarjoaa työntekijälle mahdollisuuden vapaa-aikaan, mikä lisää hänen autonomiansa ja valtaa päättää omasta toiminnastaan. Urakkapeli määrittää myös sosiaalisia suhteita, jolloin hyvä pelaaja saa sosiaalista arvostusta.

Toisessa tutkimuksessaan Roy (1959) kuvaa yksitoikkoista toistotyötä tekevän ryhmän pitkiä työpäiviä, heidän keskinäisiä suhteitaan sekä kommunikoinnin ja vuorovaikutuksen hienovaraisia merkityksiä. Tutkimus perustuu hänen kokemuksiinsa työskentelystä Chicagolaisessa vaatetehtaassa vuonna 1945. Roy osoittaa, miten työtilan ahtaus oli yksi vuorovaikutuksen muotoutumiseen vaikuttava tekijä. Royn kuvauksen mukaan tehdastila oli pieni ja koneet, joiden äärellä työntekijät tekivät työtään, olivat hyvin lähellä toisiaan. Kuten sukellusveneen miehistön, heidän piti ”elää yhdessä” (Roy 1959, 168). Tutkimuksen keskiössä on työryhmän keskenään luomat keinot järjestää lyhyitä taukoja pakkotahtisen työn lomaan. Sysäyksenä oli työntekijän lounasbanaanin varastamisepisodi, jonka Roy tulkitsi yritykseksi murtaa teollisen työn yksitoikkoisuutta keskinäisellä kujeilulla. Siten työpäivän yksitoikkoisuuden keskeyttivät monet pienet tauot, jotka perustuivat erilaisille jaetuille syömisille ja virvokkeille. Ne saivat kuvaavat nimitykset kuten ”persikka-aika” ja tutkimuksen otsikkoon nostettu ”banaan aika”.

Nykyisen työelämän näkökulmasta katsottuna ulkoiset paineet, johdon vaatimukset tai kilpailu viereisten työryhmien kanssa eivät juuri koskettaneet Royn kuvaamaa työporukkaa, eikä työnjohtoon kohdistuvaa suoraa vastarintaa harjoitettu. Työajan sisään luodut pienet tauot ja niihin sisältyvä keskinäinen yhteisymmärrys ja yhteenkuuluvuus voidaan nähdä välttämättöminä keinoina selviytyä pakkotahtisessa koneen ajan määrittämässä työssä. Vaikka tauoissa oli mukana kujeilua ja huumoria, niillä oli tärkeä merkitys työssä. Työporukan keskinäinen vuorovaikutus oli kilpi, joka torjui työn yksitoikkoisuutta ja kurjuutta. Myös nykyisissä palvelutyön etnografisissa tutkimuksissa (Schaefer 2013; Wanzer, Booth-Butterfield & Booth-Butterfield 2005), esimerkiksi ahdistavissa, traumaattisissa tai jatkuvan kiireen ja eettisen stressin kuormittamissa tilanteissa, on huumorin havaittu toimivan arjen selviytymiskeinona.

Etnografista tutkimusotetta ei ole sovellettu pelkästään työn niin sanotun lattiataason vuorovaikutuksen tutkimuksessa, vaan etnografian avulla on pureuduttu myös

esimerkiksi taloudellisen järjestelmän analysointiin. Teollisen sosiologisen etnografian alalla on useita merkittäviä tutkijoita, kuten Michael Burawoy ja hänen konepajateollisuuteen sijoittuva tutkimuksensa. Burawoy ja Janos Lukacs (1985) tutkivat metalliosien työstäjien ja kokoonpanijoiden työtä ja kokemuksia sekä kapitalistisen että sosialistisen talousjärjestelmän maissa. Heidän artikkelinsa perustuu etnografiseen tutkimukseen, jossa verrataan työntekijöiden kokemuksia valtiollisen sosialismin ja kehittyneen kapitalismin yrityksissä. Tutkijat työskentelivät tehtaalla ja hyödynsivät osallistuvaa havainnointia sekä haastatteluja saadakseen syvällisen ymmärryksen tehdastyöstä, työoloista ja työntekijöiden suhteista. He analysoivat organisaatiokenteita, tuotantosuhteita ja työntekijöiden asemaa, ja tarkastelivat valtarakenteita, luokkajakoa ja työntekijöiden mahdollisuuksia vaikuttaa työoloihinsa.

Burawoyn ja Lukacsin (1985) tutkimus osoittaa, miten työntekijöiden elinolosuhteet, työsuhteiden luonne ja työympäristö muodostuvat taloudellisista ja yhteiskunnallisista lähtökohdista. Tutkijat totesivat, että sekä edistyneet kapitalistiset että valti-ososialistiset yhteiskunnat ilmentävät molempien taloustyyppien piirteitä, mutta eri tasoilla. Yhteiskunnan luonteen tärkein määräävä tekijä on hierarkkiset suhteet valtion ja yritysten välillä valtiososialismissa, ja markkinasuhteet yritysten välillä edistyneessä kapitalismissa. He esittivät, että markkinat täyttävät toiminnallisia aukkoja valtiososialistisessa taloudessa ja valtio suorittaa samanlaisen sovittamistoiminnon edistyksellisessä kapitalismissa. Korjaavat interventiot ovat täydentäviä, sillä ne eivät muuta järjestelmiä vaan heijastavat kahden yhteiskuntatyyppin välisiä perustavanlaatuisia eroja. Vertaileva lähestymistapa etnografiassa valaisee työntekijöiden kokemusten samankaltaisuuksia ja eroja eri taloudellisissa järjestelmissä. Tutkimuksen etnografista lähestymistapaa on kiitetty tavasta, jolla se tavoittaa työntekijöiden kokemukset ja asettaa ne yhteiskunnalliseen kehykseen. Lähestymistapa mahdollistaa hienovaraisen ymmärryksen eri taloudellisten järjestelmien työn dynamiikoista.

Merkittävä palvelualan työtä koskeva etnografinen tutkimus on Arlie Russell Hochschildin tutkimus lentoemäntien työstä (1983/2003). Hochschildin tutkimus syventyy siihen, miten työntekijöiden odotetaan hallitsevan tunteitaan ja ilmaisevan tiettyjä tunteita osana työn vaatimuksia. Tätä kutsutaan emotionaaliseksi työksi, jolla tarkoitetaan myönteiseksi koetun tunnetilan esittämistä asiakaspalvelutilanteessa ja tietyn tunnetilan tuottamista myös asiakkaassa. Hochschild tutki emotionaalisen työn vaikutuksia työntekijöiden hyvinvointiin, identiteettiin ja ihmissuhteisiin, ja haastoi tutkimuksillaan perinteiset käsitykset työstä ja työpaikan dynamiikasta rationaalisena ilmiönä. Hän liittää emotionaalisen työn yleistymisen keskiluokkaisen palvelutyön määrän kasvuun. Hochschildin tutkimus emotionaalisesta työstä sekä inhimillisten tunteiden kaupallistumisesta on ollut merkittävä ja luonut pohjaa lukuisille jatkotutkimuksille tunteiden, työn ja työpaikan risteyskohdista osana kapitalismin logiikkaa.

Yhteiskuntatieteellisen tieteen ja teknologian tutkimuksen (STS) parissa tehdystä työstä tunnetaan erityisesti tutkija Lucy Suchman. Hän on käyttänyt etnografisia menetelmiä teknologian kehittämisen, suunnittelun ja käytön tutkimisessa. Suchmanin (1987) tutkimus keskittyy muun muassa ihmisen ja tietokoneen vuorovaikutukseen

sekä teknologian vaikutuksiin organisaatioissa. Ihmisen ja teknologian välisen suhteen tutkimuksessa Suchman on haastanut vallitsevat näkökulmat, jotka tulkitsevat ihmisen toimijuuden toissijaiseksi suhteessa teknologiaan. Hän on vaikuttanut keskeisesti siihen, että nykyään ymmärretään ihmisen ja informaatioteknologian välinen suhde tilannesidonnaisena ja sosiaalisesti verkottuneena. Suchmanin lisäksi tämän tutkimusalan merkittävä pioneeri, Susan Leigh Star, on tehnyt uraauurtavaa työtä etnografian, tietojärjestelmien ja yhteiskuntatieteiden risteyskohdassa. Starin ja Karen Ruhlederin (1996) tutkimus tarkastelee erityisesti, miten teknologia ja tietojärjestelmät sulautuvat vaivalloisesti laajempiin sosiaalisiin konteksteihin työkäytännössä. Star tunnetaan informaatioinfrastruktuurien tutkimuksista, joissa hän tarkastelee kriittisesti niiden sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia. Hän oli ennen internetin läpimurtoa yksi ensimmäisistä tutkijoista, jotka nostivat esiin teknologisten järjestelmien tutkimisen tärkeyden osana yhteiskunnallisia käytäntöjä ja valtasuhteita.

Toinen merkittävää tutkimusta internetistä tehnyt tutkija on Christine Hine (2008; 2017), joka on hyödyntänyt etnografisia menetelmiä tutkiessaan erilaisia verkkoyhteisöjä, virtuaalimaailmoja ja digitaalisia kulttuureja. Hinen tutkimus tarkastelee internetin käytön sosiaalisia, kulttuurisia ja materiaalisia ulottuvuuksia, ja osoittaa, miten teknologia muokkaa ihmisten käytäntöjä ja on toisaalta muokattavissa näiden käytäntöjen kautta. Hän esittää, että etnografian tekeminen verkossa ei poikkea suuresti perinteisen etnografian tekemisestä. Myös verkossa kentälle pääsy edellyttää suhteiden luomista verkossa toimiviin ihmisiin, jotta heidän mielenmaisemansa tutkiminen on mahdollista.

Pioneeritutkimukset kuvaavat, miten etnografit ovat kohdistaneet huomiota työn ilmiöihin eri aikoina ja tuoneet ensimmäisinä tutkijoina keskusteluun olennaisia, hienovaraisia tai alullaan olevia työelämän ilmiöitä ja muutossuuntia. Ajan kuluessa myös muita tutkimusmenetelmiä soveltavat tutkijat ovat tarkentaneet huomiota niihin. Työelämän takahuoneista on paljastunut näin aina uusia ilmiöitä.

Etnografia suomalaisessa työelämän tutkimuksessa

Suomessa etnografista tutkimusta on harjoittanut muun muassa taloustieteellisesti suuntautunut sosiologi ja johtamisen tutkija Anne Kovalainen, joka on tehnyt monimenetelmäistä työelämän tutkimusta (Eriksson & Kovalainen 2015). Hän on erikoistunut erityisesti yrittäjyyteen ja työn sekä yrittämisen sukupuolittuneisiin rakenteisiin. Kovalainen on käyttänyt etnografisia menetelmiä tutkiessaan muun muassa hoiva-alan työtä, palvelusektorin työoloja ja pienyrittäjyyttä. Kovalainen kollegoineen on avannut Suomessa latua digitaalisen palvelutalouden ja erityisesti digitaalisten alustojen tutkimukselle (Kovalainen, Vallas & Poutanen 2019; Poutanen, Kovalainen & Rouvinen 2020). Hänen tutkimuksensa keskittyvät usein naisten työkokemuksiin ja työllistymiseen erilaisissa työympäristöissä (Poutanen & Kovalainen 2013).

Päivi Korvajärvi (2002) on tutkinut niin ikään naisenemmistöisiä työyhteisöjä, työn sukupuolittumista ja sukupuolistavia käytäntöjä etnografisin menetelmin. Hän on todennut, että työpaikoilla vallitsee eräänlainen sukupuolisopu, kun naisten ja miesten välinen konflikti ja kitka sijoitetaan jonnekin toisaalle, ei omalle työpaikalle. Leena Eräsaaren (1995) tutkimus on puolestaan keskittynyt naisten työhön virkamiehinä ja hallinnon edustajina paikallistason virastoissa sekä heidän asiakkaisiinsa ja työskentelytiloihinsa. Päivi Eriksson, Elina Henttonen ja Susan Meriläinen (2012) ovat tehneet etnografista tutkimusta naisten johtamisesta ja omistamisesta pienissä ICT-alan yrityksissä. Näiden esimerkkien valossa näyttää siltä, että Suomessa etenkin naisten tekemää työtä on tutkittu etnografisin menetelmin.

Soila Lemmetty kollegoineen (2022) on tehnyt työssä oppimiseen keskittyvässä tutkimuksessaan virtuaalista etnografista kenttätutkimusta erään työorganisaation Slack-kanavalla. Sen lisäksi he tekivät haastatteluja ja havainnointeja työpaikan materiaalisessa ympäristössä, jolloin virtuaalinen etnografia oli vain yksi aineiston tuottamisen tapa muiden, perinteisempien tapojen joukossa. Työssä oppimisen tutkimisen kannalta Slack-kanava osoittautui antoisaksi, sillä kanavan kautta esitettiin monenlaisia kysymyksiä työyhteisölle, ja kollegat myös vastasivat kysymyksiin.

Kehittävän työntutkimuksen parissa etnografista tutkimusta on tehty työn muutoksen, sen kehityshaasteiden ja kehittämisen analysoinnissa. Yksi varhainen etnografista otetta hyödyntänyt tutkimus oli Yrjö ja Ritva Engeströmin (1984) siivoustyötä koskeva kehittävä tutkimus, jossa työntekijöiden haastatteluista ja etnografisista havainnoinneista analysoitiin siivoustyön hallinnan eri tasoja. Tutkijoista Ritva Engeström teki itse siivoustyötä osana tutkimusta. Tutkimussuuntauksen piirissä aktuaaliempiiriseksi otteeksi kutsutaan tapaa tutkia nykyisen työn jännitteitä suhteessa työn historialliseen kehitykseen etnografian, haastatteluiden ja dokumenttianalyysien avulla. Tutkimusotetta on sovellettu monenlaisissa työympäristöissä, kuten terveydenhuollossa (Engeström 2001; Kerosuo ym. 2010), teknologisten innovaatioiden tutkimisessa (Hasu 2005; Hyysalo 2006), tutkimustyön (Saari 2003), tuotannollisen työn (Toiviainen 2003), ja tuomarien työn (Haavisto 2002) tutkimisessa. Tyypillisesti kehittävän työntutkimuksen lähestymistavoilla tehdyissä tutkimuksissa työprosesseja havainnollistavia etnografioita on käytetty tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden ja johtajien oppimisen stimuloijina, nykyisen toimintatavan kyseenalaistamisessa sekä uuden toimintatavan rakentamisessa.

Etnografian tekemisen vaiheet ja etiikka

Etnografinen aineisto on usein niin rikasta ja monipuolista, että sitä voi käyttää moni tutkija useisiin eri tutkimusraportteihin. Mahdollista on hyödyntää myös valmiita etnografisia tutkimuksia aineistona, kuten Randy Hodson (2004a; 2004b), joka on tehnyt kokoavia artikkeleita nimenomaan työelämässä ja organisaatioissa tehdyistä etnografisista tutkimuksista, jotka on raportoitu kirjan muodossa. Analyysinsä pe-

rusteella Hodson esittää sukupuolen mukaisia eroja työntekijöiden suhtautumisessa työhön, kuten naisten miehiä vähäisempi työttyytyväisyys ja -ylpeys sekä suurempi yhteistyöhalukkuus ja konfliktien välttäminen. Hän myös rakentaa teoreettista mallia johdon kompetenssin vaikutuksesta työntekijöiden käytäntöihin, kuten konfliktihin ja yhteistyöhön. Vaikka tällaisten kokoavien tutkimusten tekeminen on työlästä ja aikaa vievää, on se yhtä tutkimusta systemaattisempi tapa saada yleiskuva tietyn aihealueen tuloksista. Tällä tavoin on mahdollista myös tehdä perusteellisia vertailuja tietystä aihealueesta etnografioiden välillä, mikä lisää tuotetun tiedon suhteutusta muihin tutkimuksiin.

Etnografian tekemiseen ei ole olemassa valmista mallia, mutta joitakin suuntaviivoja on hahmoteltu. Eräs etnografian klassikoista, John van Maanen (1991), on tehnyt selkeän ja helposti kommunikoidun analyysin etnografiasta. Hän jakaa etnografisen tutkimuksen kolmeen osaan, joista ensimmäinen on kenttätö (fieldwork) eli tutkijan aika kentällä, tutkimuksen kohteena olevassa ympäristössä, sekä tutkimusaineiston tuottamiseen siellä. Kenttätö on keskeinen osa etnografista tutkimusta ja kentän määrittely sekä neuvottelut kentälle pääsystä toistuvia teemoja. Toisen osan van Maanen on nimennyt tekstityöksi (textwork) ja se viittaa analyysin kirjoittamiseen. Kolmas osa van Maanenin jaottelussa on työ päässä (headwork), jolla hän tarkoittaa lukijan analyysiä siitä, mitä on kirjoitettu.

Van Maanenin jako on suoraviivainen ja yksinkertaistava, ja siksi siihen onkin ehdotettu lisättäväksi esimerkiksi aineistotyö (datawork), joka viittaa työskentelyyn aineiston kanssa eli sen muokkaamiseen usein kirjalliseen muotoon, järjestämiseen ja analysoimiseen, ennen kuin on mahdollista kirjoittaa raportti (Koivunen 2011). Toisaalta analyysi ei ole erillinen tutkimuksen teon vaihe vaan jatkuva prosessi (Brewer 2000, 106–107), ja siksi sitä ei ole välttämätöntä nimetä. Analyysin prosessia ei ole myöskään syytä piilottaa lukijoilta, siitä riippumatta, missä vaiheissa analyysiä tehdään. Etnografiassa ei ole, eikä pidäkään olla mallia, jonka mukaan kenttätöön avulla saatu tieto analysoidaan. Sen sijaan etnografiassa tehty analyysi on soviteltava aina kuhunkin aineistoon ja tutkimuskysymyksiin sopivaksi, mikä vaatii käsityötä.

Valmista mallia ei ole myöskään siihen, miten etnografisen tutkimuksen prosessi kuvataan ja kirjoitetaan tutkimustuloksina. Myös tähän van Maanen (1991) tarjoaa jäsennyksen, kun hän erottaa realistisen, impressionistisen ja tunnustuksellisen kirjoittamisen tavan. Työelämän tutkimuksessa etnografinen teksti on tavanomaisesti realistista, mutta impressionistista ja tunnustuksellista kirjoittamisen tapaa on käytetty myös. Suomessa tunnustuksellista tapaa on käyttänyt esimerkiksi Leena Eräsaari (1995), kun hän on kirjoittanut tutkimistaan katutason byrokratioista, niiden tiloista ja kohtaamisista. Eräsaaren tutkimus on mainio esimerkki myös siitä, miten etnografian – tai niin kuin Eräsaari itse kirjoittaa, etnografian imitoinnin – keinoin on mahdollista tarkastella myös erilaisia työn tekemisen tiloja (myös Koivunen 2011). Etnografia tarjoaakin tähän hyvän keinon, olipa kyseessä sitten fyysiset tai virtuaaliset työtilat.

Kun tarkasteluun otetaan työntekijät ja heidän arkinen toimintansa erilaisissa työn rakenteissa, instituutioissa sekä säädösten ja lakien rajaamissa puitteissa, on

Tämä teos käsittelee etnografiaa menetelmänä ja lähestymistapana työelämän arjen ja muutoksen tutkimuksessa. Teos koostuu etnografista tutkimusta tehneiden tutkijoiden tarinoista, joissa he kuvaavat, miten etnografista tutkimusta nykyisin tehdään, mitä se vaatii tutkijalta ja miten etnografia voi vaikuttaa tutkimukseen osallistuviin henkilöihin sekä tutkijoihin itseensä. Kirjassa liikutaan erilaisilla työkentillä prosessiteollisuudesta asiantuntija- ja palvelutyöhön, sekä poliittisista eliittiorganisaatioista kestävyysmurroksen toimijaverkostoihin.

Työelämän muutosten arvioinnissa isot määrälliset aineistot ja pitkät aikasarjat ovat valtavirtaa. Tilastollisen tutkimuksen keinot tarttua hienovaraisiin tai usein piiloon jääviin muutoksiin ovat kuitenkin rajalliset. Tähän etnografinen työelämän tutkimus tuo tarpeellisen näkökulman. Etnografista tutkimusta tarvitaan, jotta voidaan tuottaa tietoa yhtäältä tavanomaisista ja jähmettyneistä sekä toisaalta muutoksia ja ristiriitoja ennakoivista kulttuurisista käytännöistä työelämässä.

ISBN 978-952-359-065-6

 TAMPERE
UNIVERSITY
PRESS

